

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ

УДК 346.91

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2023-1/10>

ОСОБЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ДОКАЗУВАННЯ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Ніколенко Людмила Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-3437-6968

У статті досліджуються питання звільнення від доказування у господарському судочинстві на підставі аналізу законодавства, судової практики, у тому числі Європейського Суду з прав людини.

Підкреслено, що процес доказування повинен здійснюватися з врахуванням принципів змагальності, оперативного розгляду справи та процесуальної економії, тому обґрунтоване визначення фактів, які не потребують доказування є важливим етапом в процесі доказування.

Визначено сутність та особливості обставин, коли учасники справи звільняються від доказування. Охарактеризовано підстави звільнення від доказування, а саме: обставини визнані учасниками справи; загальновідомі факти; преюдиційні факти.

Аргументовано, що визнання обставин, які не підлягають доказуванню, можливе за наявності двох умов: визнання їх всіма учасниками справи та відсутність у суду обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин.

Зазначено, що загальновідомість факту може бути визнана судом, як підстава звільнення від доказування, якщо даний факт відомий широкому колу осіб, у тому числі суду, який розглядає справу та учасникам справи. Загальновідомість того чи іншого факту може мати різні межі: об'єктивні (відомий у межах країни, окремої області, населеного пункту) або суб'єктивні (відомий не тільки певним особам, але й всьому складу суду, який розглядає справу).

На підставі аналізу судової практики можна зазначити, що для визначення обставин преюдиційного характеру, вони повинні бути безпосередньо досліджені, встановлені судом та відображені в мотивувальній частині судового акту. Сутність преюдиції полягає в реалізації принципу процесуальної економії.

Аргументовано, що преюдиційні обставини не потребують доказування, якщо одночасно виконуються такі умови: обставина встановлена судовим рішенням; судові рішення набрало законної сили; у справі беруть участь ті самі особи, які брали участь у попередній справі, чи хоча б одна особа, щодо якої встановлено ці обставини.

Визначено, що обставини (факти), звільнені від доказування мають таке ж значення для доказування, як й інші факти, що надані учасниками справи, лише процес доказування має скорочений характер.

Ключові слова: доказування, принципи господарського судочинства, звільнення від доказування, учасники справи, господарський суд, судові рішення.

Nikolenko Liudmyla. Characteristics of exemption from proof in economic jurisdiction

The article examines the issue of exemption from proof in economic proceedings based on the analysis of legislation, judicial practice, including the European Court of Human Rights.

It is emphasized that the process of proof should be carried out taking into account the principles of competitiveness, prompt consideration of the case and procedural economy, therefore, a reasonable determination of facts that do not require proof is an important stage in the process of proof.

The essence and features of the circumstances when the parties to the case are exempted from proof have been determined. The grounds for exemption from proof are described, namely: the circumstances recognized by the participants in the case; well-known facts; prejudicial facts.

It is argued that recognition of circumstances that are not subject to proof is possible if there are two conditions: their recognition by all participants in the case and the absence of reasonable doubt in the court regarding the authenticity of these circumstances.

It is noted that public knowledge of a fact can be recognized by the court as a basis for exemption from proof, if this fact is known to a wide range of persons, including the court considering the case and the participants in the case. Public knowledge of a fact can have different limits: objective (known within the country, a separate region, settlement) or subjective (known not only to certain persons, but also to the entire court hearing the case).

Based on the analysis of judicial practice, it can be noted that in order to determine the circumstances of a prejudicial nature, they must be directly investigated, established by the court and reflected in the motivational part of the judicial act. The essence of prejudice lies in the implementation of the principle of procedural economy.

It is argued that prejudicial circumstances do not need to be proven, if the following conditions are simultaneously fulfilled: the circumstance is established by a court decision; the court decision has entered into legal force; the case involves the same persons who participated in the previous case, or at least one person for whom these circumstances have been established.

It was determined that the circumstances (facts) exempted from proof have the same significance for proof as other facts provided by the participants in the case, only the process of proof is shortened.

Key words: *proof, principles of economic proceedings, exemption from proof, parties to the case, economic court, court decision.*

Постановка проблеми. Завданням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави [1]. В процесі ухвалення судового рішення основною передумовою є встановлення фактичних обставин справи, тобто фактів на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Враховуючи принципи змагальності сторін, оперативного розгляду справи, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, інститут доказування є важливим елементом для справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду судом господарських спорів.

Необхідно зазначити, що згідно ст. 74 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень [1]. У той же час,

законодавство визначає обставини, які не потребують доказування. Процес доказування повинен здійснюватися з врахуванням принципів оперативного розгляду справи та процесуальної економії, тому обґрунтоване визначення фактів, які не потребують доказування є важливим етапом в процесі доказування. Саме тому, необхідність дослідження особливостей звільнення від доказування у господарському судочинстві є необхідним, особливо в умовах інтегрування українського законодавства в європейське та застосування європейських стандартів при розгляді справ у господарських судах.

Стан опрацювання цієї проблематики. Загальні проблеми доказування досліджували такі вчені, як О. А. Белянич, О. М. Бірюков, А. А. Бутирський, О. П. Подцерковний, В. В. Резнікова, Т. В. Степанова та інші поважні вчені. Водночас, в умовах подальшого реформування господарського процесуального законодавства актуалізується необхідність дослідження особливостей звільнення від доказування при розгляді справ у суді. Як видається, таке дослідження через призму аналізу матеріалів судової практики дасть змогу краще зрозуміти порядок реалізації визначених процесуальних норм.

Метою статті є розкриття найбільш актуальних проблем звільнення від доказування у господарському судочинстві та пошук їх вирішення на підставі аналізу законодавства та судової практики.

Виклад основного матеріалу. Справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справ у господарських судах можливий за умов: повного та всебічного з'ясування обставин, що мають значення для справи; доведеності цих обставин, через підтвердження доказами, які були досліджені при розгляді справи на підставі незалежності, допустимості, достовірності та вірогідності; відповідності висновків, викладених у судовому рішенні, дійсним обставинам справи; правильного застосування норм матеріального та процесуального права. Дотримання всіх цих положень є важливим з точки зору ефективного правосуддя, у тому числі встановлення істинних фактичних обставин у справі. Учасники справи здійснюють відповідні процесуальні дії щодо доведення тих чи інших обставин (фактів) шляхом надання відповідних доказів, а суд їх повинен об'єктивно оцінити.

Доказування у господарському судочинстві базується на розподілі тягаря доказування між сторонами по справі, які посилаються на ту, чи іншу обставину або спростовуючи її в процесі розгляду справи у суді доказують такі обставини відповідними належними та допустимими доказами. Кожна із сторін будучи зацікавленою у вирішенні справи використовує визначений стандарт доказування.

У статті 79 ГПК України зазначено, що наявність обставини, на яку сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є більш вірогідними, ніж докази, надані на її спростування [1]. Питання про вірогідність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання.

Згідно з п. 5 ч. 4 ст. 238 ГПК України у мотивувальній частині рішення зазначаються мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову, крім випадку, якщо

аргумент очевидно не відноситься до предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику [1].

Господарський суд Харківської області у своєму рішенні від 25 серпня 2020 р. у справі № 922/1666/20 зазначив, що суд завжди повинен знаходити розумний баланс між вмотивованістю судового рішення як гарантією реалізації принципу верховенства права та часом, витраченим на пошук відповідей на всі без винятку аргументи сторін. Безумовно, сторона, яка подає заяву чи скаргу, зацікавлена, щоб суд у своєму рішенні надав відповідь на кожен аргумент, та це не виключає можливості зловживання такою стороною своїми правами [2].

У рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) визначено, що вимога п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) щодо обґрунтовування судових рішень не може розумітись як обов'язок суду детально відповідати на кожен аргумент заявника; ст. 6 Конвенції також не встановлює правил щодо допустимості доказів або їх оцінювання, що є предметом регулювання, насамперед, національного законодавства та оцінювання національними судами (наприклад, рішення у справі «Суомінеен проти Фінляндії» (Suominen v. Finland), № 37801/97) [3].

ЄСПЛ у рішенні від 10.02.2010 р. у справі «Серявін та інші проти України» зауважив, що згідно з його усталеною практикою, яка відображає принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя, у рішеннях, зокрема, судів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються [4].

Хоча у справі «Трофимчук проти України» ЄСПЛ також зазначив, що хоча пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, це не можна розуміти як вимогу детально відповідати на кожен довід [5]. Таким чином, суд визначає необхідність обґрунтування тих або інших висновків залежно від конкретних обставин справи.

У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що хоча національний суд має певну свободу розсуду щодо вибору аргументів у тій чи іншій справі та при-

йняття доказів на підтвердження позицій сторін, він зобов'язаний обґрунтувати своє рішення [3].

Частина 4 ст. 74 ГПК України закріплює положення, згідно з якими суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у разі, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів [1]. Як зазначено в постанові Касаційного господарського суду Верховного Суду (далі – КГС ВС) від 05.02.2019 р. у справі № 914/1131/18, «необхідність доводити обставини, на які учасник справи посилається як на підставу своїх вимог і заперечень в господарському процесі є складовою обов'язку сприяти всебічному, повному та об'єктивному встановленню усіх обставин справи, що передбачає, зокрема, подання належних доказів, тобто таких, що підтверджують обставини, які входять у предмет доказування у справі, з відповідним посиланням на те, які обставини цей доказ підтверджує» [6]. Тобто, учасник, подаючи докази повинен вказати, які обставини підтверджує цей доказ.

У той же час, не всі факти, що мають значення для вирішення господарської справи, потребують доказування. Так, згідно ст. 75 ГПК України не потребують доказування: визнані учасниками справи обставини; загальновідомі факти; преюдиційні факти.

Частина 1 ст. 75 ГПК України визначає, що обставини, які визнаються учасниками справи, не підлягають доказуванню, якщо суд не має обґрунтованих підстав вважати їх недостовірними або визнаними у зв'язку з примусом. Обставини, які визнаються учасниками справи, можуть бути зазначені в заявах по суті справи, поясненнях учасників справи, їх представників [1]. Сам процес визнання включає повідомлення учасниками справи, обставин, що підтверджують наявність чи відсутність фактів, які за законом повинна доводити друга сторона чи інші особи. Отже, визнання обставин, які не підлягають доказуванню, можливе за наявності двох умов: визнання їх усіма учасниками справи та відсутності у суду обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин.

Згідно з ч. 3 ст. 75 ГПК України обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування. Факти визнаються загальновідомими, коли вони визнані такими судом, не потребують доказування. Загальновідомість того чи іншого факту може мати різні межі: об'єктивні (відомий у межах країни, окремої області, населеного пункту) або суб'єктивні (відомий не тільки певним особам (наприклад, мешканцям населеного пункту), але й всьому складу суду, який розглядає справу) [7]. Тобто, загальновідомість факту може бути визнана судом, якщо даний факт відомий широкому колу осіб, у тому числі суду, який розглядає справу та учасникам справи.

Загальновідомість факту є відносною і залежить від різних факторів, у тому числі від часу, що сплинув після події. Після закінчення визначеного періоду часу, простого посилання на ці факти вже буде не достатньо і необхідно буде доводити докази, що ці факти існували саме в цей час. Також загальновідомість факту має територіально-обмежений характер, поширеність інформації про подію (факт) загалом у державі чи в певній місцевості. Тільки суддя може визначити для конкретного факту його відомість та поширеність на даній території. Крім того загальновідомість фактів пов'язана з визначеним колом осіб. Наприклад, це можуть бути факти, що відомі тільки професійним учасникам, наприклад, в сфері банківської або страхової справи тощо.

Відповідно до положень ч. 4 ст. 75 ГПК України обставини, встановлені рішенням суду в господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються під час розгляду іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом. У ч. 6 ст. 75 ГПК України визначено, що обвинувальний вирок суду в кримінальному провадженні або постанови суду, якою особою притягнуто до адміністративної відповідальності у справі про адміністративне правопорушення, які набрали законної сили, є обов'язковими для господарського суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений

вирок або постанова суду, лише в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою [1].

На підставі аналізу судової практики можна зазначити, що для визначення обставин преюдиційного характеру, вони повинні бути безпосередньо досліджені, встановлені судом та відображені в мотивувальній частині судового акту. Так, КГС ВС у справі № 927/976/17 у постанові від 12.07.2018 р. зазначив, що «преюдицію утворюють виключно лише ті обставини, які безпосередньо досліджувалися і встановлювалися судом, що знайшло відображення в мотивувальній частині судового акту. Лише згадувані, але такі, що не одержали оцінку суду, обставини не можуть розглядатися як встановлені судом і не набувають властивості преюдиціальності. Тобто преюдиціальні факти слід відрізнити від оцінки іншим судом певних обставин» [8].

У Постанові КГС ВС від 28.01.2020 р. у справі № 917/31335/18 підкреслено, що преюдиціальне значення процесуальним законом надається саме обставинам, встановленим судовими рішеннями (в тому числі в їх мотивувальних частинах), а не правовій оцінці таких обставин, здійсненій іншим судом. Преюдиціальні факти є обов'язковими при вирішенні інших справ та не підлягають доказуванню, оскільки їх істинність встановлено у рішенні, у зв'язку з чим немає необхідності встановлювати їх знову, піддаючи сумніву істинність та стабільність судового акту, який набрав законної сили [9].

Частина 8 ст. 75 ГПК України визначає, що обставини, встановлені рішенням третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу, підлягають доказуванню в загальному порядку при розгляді справи господарським судом [1]. У той же час, з метою подальшого розвитку альтернативних форм розгляду господарських спорів, слід розглядати обставини, вста-

новлені рішенням третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу як такі, що мають преюдиціальне значення.

Сутність преюдиції полягає в реалізації принципу процесуальної економії. У випадку преюдиційного встановлення певних обставин особам, які беруть участь у справі, учасникам справи не потрібно збирати, витребувати і подавати докази, а суду – досліджувати та оцінювати їх. Преюдиція має суб'єктивні межі (одні й ті самі особи щодо яких встановлено ці обставини, беруть участь у двох справах) та об'єктивні межі (обставин, встановлених рішенням суду). Тобто преюдиційні обставини не потребують доказування, якщо одночасно виконуються такі умови: обставина встановлена судовим рішенням; судові рішення набрали законної сили; у справі беруть участь ті самі особи, які брали участь у попередній справі, чи хоча б одна особа, щодо якої встановлено ці обставини.

Висновки. На підставі здійсненого дослідження можна зробити наступні висновки, що сутність звільнення від доказування у господарському судочинстві полягає в тому, що під час розгляду та вирішення справи сторони не повинні доказувати, а суд не повинен встановлювати обставини справи, які або визнані учасниками справи обставини, або відносяться до загальновідомих фактів, або є преюдиційними фактам. Застосування вказаних підстав спрямовано на реалізацію принципів оперативного розгляду справи, змагальності, процесуальної економії з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави. Обставини (факти), звільнені від доказування мають таке ж значення для доказування, як й інші факти, що надані учасниками справи, лише процес доказування має скорочений характер.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
2. Рішення Господарського суду Харківської області від 25 серпня 2020 р. у справі № 922/1666/20. *Youcontrol.* URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/91319687/>

3. Постанова Європейського суду з прав людини «Суомінен проти Фінляндії» (Suominen v. Finland) від 01 липня 2003 р. № 37801/97. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01074>
4. Постанова Європейського суду з прав людини «Серявін та інші проти України» від 10.02.2010 р. № 4909/04 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text
5. Постанова Європейського суду з прав людини «Трофимчук проти України» від 28 січня 2011 р. № 4241/03. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00446>
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 05.02.2019 у справі № 914/1131/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79718958>.
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 19.06.2018 у справі № 922/3946/16. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/78750117?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 12.06.2018 у справі № 927/976/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74670250>.
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 28.01.2020 р. у справі № 917/31335/18. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Dokazu.pdf

REFERENCES:

1. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Economic Procedural Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-XII. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Zakonodavstvo*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian]
2. Rishennia Hospodarskoho sudu Kharkivskoi oblasti [Decision of the Economic Court of the Kharkiv region] vid 25 serpnia 2020 r. u spravi № 922/1666/20. *Youcontrol*. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/91319687/> [in Ukrainian].
3. Postanova Yevropeiskoho sudu z prav liudyny "Suomineen proty Finliandii" [Decision of the European Court of Human Rights "Suominen v. Finland"] vid 01 lypnia 2003 r. № 37801/97. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01074> [in Ukrainian].
4. Postanova Yevropeiskoho sudu z prav liudyny "Seriavin ta inshi proty Ukrainy" [Decision of the European Court of Human Rights "Seryavin and others v. Ukraine"] vid 10.02.2010 r. № 4909/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text [in Ukrainian].
5. Postanova Yevropeiskoho sudu z prav liudyny "Trofymchuk proty Ukrainy" [Decision of the European Court of Human Rights "Trofymchuk v. Ukraine"] vid 28 sichnia 2011 r. № 4241/03. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00446> [in Ukrainian].
6. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Economic Court of Cassation] vid 05.02.2019 u spravi № 914/1131/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79718958>. [in Ukrainian].
7. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Economic Court of Cassation] vid 19.06.2018 u spravi № 922/3946/16 URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/78750117?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01 [in Ukrainian].
8. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Economic Court of Cassation] vid 12.06.2018 u spravi № 927/976/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74670250> [in Ukrainian].
9. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Economic Court of Cassation] vid 28.01.2020 r. u spravi № 917/31335/18 URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Dokazu.pdf [in Ukrainian].